

УДК 94(477.51)

Тимур Михайловський (м. Миколаїв)

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА МИКОЛАЇВЩИНІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Стаття розкриває діяльність міжнародних благодійних організацій (АРА, Джойнт, Місія Хансена та ін.) на теренах Миколаївщини у 1920-х роках. З'ясовується їхня роль у боротьбі з голодом 1921-1923 років, розбудові єврейських національних районів тощо.

Ключові слова: АРА, Місія Хансена, «Джойнт», міжнародні організації, голод 1921-1923 рр., допомога голодуючим, єврейська колонізація, Миколаївщина.

Одним із примітних феноменів сучасного світового розвитку стало значне зростання числа міжнародних організацій, збільшення їх членського складу та помітне підвищення активності. У даному контексті важливою є участь й активна позиція сучасної України в міжнародних організаціях, яка має ґрунтуватися не лише на нинішніх реаліях, а й враховувати плідний історичний досвід співпраці. У тому числі й практику 1920-х років, коли УСРР досить ефективно співробітничала з низкою міжнародних організацій, серед яких найбільшими були «Американська адміністрація допомоги» (АРА), «Місія Фрітьофа Хансена» й «Американський розподільчий єврейський комітет» («Джойнт»). Дане питання не набуло достатнього висвітлення в історіографії як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. Саме це й спонукало автора звернутися до теми ролі міжнародних благодійних організацій у житті Миколаївщини 1920-х років.

Соціально-політичне та економічне становище Української радянської республіки значно ускладнилося внаслідок голоду 1921-1923 рр. на півдні України. У 1921 р. в УСРР було зібрано лише 27,7% від урожаю 1916 року. Незважаючи на це, Москва вимагала збільшити вивезення хліба, у тому числі з уражених посухою південних губерній. Нереальність хлібозаготівельних планів призвела до збереження розкладкового методу заготівель. Це різко збільшило кількість голодуючих, яких навесні 1922 р. було 5,6 млн. осіб (25% населення республіки)¹.

Спочатку більшовицькі лідери і публіцисти зі зневагою поставилися до ідеї звернення за допомогою до російської громадськості і західних урядів, розраховуючи на підтримку міжнародного пролетаріату. Але в липні

1921 р. «буревісник російської революції» М. Горький звернувся до В. Леніна із пропозицією дозволити створення громадського Комітету допомоги голодуючим, на що отримав позитивну відповідь. Слідом за цим – 13 липня 1921 р. – Горький звернувся «До всіх чесних людей Європи й Америки». Це було опубліковано на Заході наприкінці липня² і мало великий міжнародний резонанс.

Одними з перших на звернення «Буревісника» відреагували Сполучені Штати в особі Гурберта Гувера. Після закінчення Першої світової війни Гувер займав низку постів, пов'язаних із наданням допомоги європейським країнам. У 1919 р. з його ініціативи була створена урядова Американська Адміністрація Допомоги (АРА), яку він і очолив. Основне завдання організації полягало в наданні американської продовольчої допомоги країнам Європи, у першу чергу дітям і літнім людям. Гувер користувався величезною підтримкою в американських політичних, урядових і суспільних колах, що забезпечувало проходження його гуманітарних ініціатив через законодавчі органи.

Підписання угоди між РСФРР й АРА відбулося 20 серпня 1921 р. у Ризі. «Договір» був, як пише дослідник цього питання професор Б. Вейсман, унікальний. У ньому відбилися, з одного боку, гостра потреба в допомозі і підозрілість радянського керівництва, а з іншого – глибока недовіра Гувера до протилежної сторони³. Згідно з договором, АРА доставляла вантажі з Америки до радянських портів, поширювала продовольство й іншу допомогу. Радянська влада брала на себе видатки, пов'язані із внутрішнім транспортуванням, складуванням, приміщеннями для АРА, зв'язком, оплатою місцевому персоналу. За договором, АРА одержувала право

самостійно підбирати необхідний для роботи службовий персонал із місцевого населення⁴.

При цьому якщо для голодуючих у Поволжі було прийнято закордонну допомогу, то в Україну не надійшло жодного кілограма зерна. За цієї ситуації московський уряд, а за його вказівками – партійно-державний апарат української республіки змогли лише забезпечити мінімальну напівголодну норму споживання для робітників і військовослужбовців та біженців із Поволжя. Про голодуючих українських селян держава не потурбувалася. Газетам було заборонено висвітлювати становище у південних губерніях України, і представники АРА навіть не припускали, що українські губернії голодують⁵.

Наприклад, незважаючи на значні масштаби голоду в кінці 1921 р. в Україні, український уряд не поспішав отримувати допомогу від АРА. Посланці до Харкова Френк Альфред Голдер та Лінкольн Хатчинсон згадували у 1927 р., як зустрічалися з Миколою Скрипником 1 грудня 1921 р. Цей високопосадовець, у той час очолюючи наркомат внутрішніх справ, опікав і низку інших галузей. Зокрема, очолював Українську комісію щодо обліку та розподілу евакуйованих установ і осіб (Евакком) та Центральну раду захисту дітей.

Посланці АРА запропонували Україні допомогу, мотивуючи тим, що уряд РСФРР вже уклав з їхньою організацією два договори. Скрипник відповів: «УСРР до згаданих угод ніякого відношення немає». При цьому він зазначив, що країна була б рада отримати допомогу. Однак слід укласти договір, подібний до підписаного між РСФРР та АРА⁶. У результаті 10 січня 1922 р. між Уповноваженим АРА в Росії Вільямом Хаскелом та Головою Уряду УСРР Х. Раковським у Москві було підписано договір, аналогічний Ризькій угоді⁷.

Усі голодуючі регіони американці поділили на «дистрикти» (англійською «district» –

«округ, район»). Вони не завжди збігалися з адміністративно-територіальним поділом країни. Такий вибір пояснювався наявністю залізниць, річок і розташуванням складів. Відповідно, Миколаївська губернія склала Миколаївський дистрикт.

На чолі дистрикту стояв окружний супервайзер (інспектор). У рамках свого дистрикту він мав найвищі повноваження. Офіційно ця посада звучала «Уповноважений АРА по Миколаївській губернії». З відкриттям офісу і до кінця 1922 р. Уповноваженим по Миколаївщині був Майер Раскін (Mayer Raskin), а в 1923 р. його змінив Леонідас М. Паркер (Leonidas M. Parker). У дистрикті діяло 5-6, максимум 10-12 американських рятувальників. Величезні відстані, погані комунікації, якість взаємостосунків з місцевими жителями – усе це викликало численні імпровізації, відхилення від «канонів», сприяючи різноманіттю форм діяльності АРА.

Миколаївський районний комітет АРА було утворено на організаційному засіданні 6 травня 1922 року. Тоді ж було прийнято рішення про утворення комітетів у повітах губернії. А ще – про відкриття 18 травня перших трьох харчових пунктів⁸. Місцева газета «Красный Николаев» писала: «Питательные пункты открылись. Прилегающие к питпунктам АРА кварталы были несколько ошарашены. Улица наполнилась детским гомоном, дребезжанием посуды – улица была неузнаваема... Рисовый суп. Белый хлеб! Какао! Питпункт похож на осажденную крепость»⁹. Уже в перший день роботи 3 пункти приготували та видали 7 тисяч обідів¹⁰.

До кінця року АРА відкрила у Миколаївській губернії 60 пунктів харчування, обслуговувала 231 дитячий заклад та лікарні, годуючи 49060 дітей¹¹. Загалом протягом 10 місяців 1922-23 рр. на харчування хворих із фонду АРА було виділено 205 410 обідів¹² (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Допомога «АРА» Миколаєву у жовтні-грудні 1922 року¹³.

Місяці	Обіди		Пайки	
	Кількість їдалень	Кількість обідів	Кількість закладів	Кількість пайків
Жовтень	16	11348	74	132690
Листопад	16	11348	74	132690
Грудень	28	14558	70	141390

Згідно із правилами, встановленими АРА, їжу в їдальнях могли одержувати діти віком до 14 років, котрі пройшли медичне обстеження (там, де це було можливо) і визнані голодуючими. Кожна дитина, прикріплена до їдальні АРА, повинна була мати спеціальну вхідну картку з персональним номером (Admission Ticket), на якій робилися спеціальні позначки про відвідування їдальні. Також щодо кожного пункту складалися поіменні списки (див., наприклад, «Список осіб, що отримують харчування на їдальньому пункті №1 при заводі Руссуд»¹⁴). Такі списки ретельно перевірялися і без довідки з лікарні туди потрапити було

практично неможливо. Гарячий обід видавався у суворо визначений час. Порція повинна була бути з'їдена в їдальні і нести її додому заборонялося¹⁵.

Усього на одну дитину припадало їжі енергетичною цінністю близько 5000 калорій на тиждень, або близько 700 калорій на добу. Цього було замало – для нормального розвитку дитячого організму вимагалось 1500-1700 калорій на добу. Такі умови обумовлювалися угодою: пайок в їдальнях АРА міг бути тільки додатковим. На практиці ж це часто було єдиним харчуванням дітей. Загальне тижневе меню вказане у таблиці 2.

Таблиця 2

Щоденне та тижневе меню в пунктах харчування АРА (в грамах)¹⁶.

	Какао	Цукор	Молоко	Борошно	Квасоля	Рис	Жири
Щодня	4	16	36	100	20	34,3	8,57
Щотижня	28	112	252	700	140	240	60

Для організації харчування представництво АРА уклало договори з місцевими організаціями та підприємцями: «Губтрансом», «Нарпитом» та іншими. Наприклад, усі працівники їдальні мали бути членами профспілки «Нарпит»¹⁷. Так радянська влада не лише допомагала голодуючим, а й забезпечувала вирішення питання безробіття – відбувалося тимчасове працевлаштування працюючого населення.

Як тільки систему харчування у Николаєві було налагоджено, почалася організація допомоги іншим містам губернії, селищам і селам. «Головне наше завдання полягає в тому, – говорив представник АРА на Николаївщині Раскін, – щоб до 15 липня 1922 року ми фактично годували 100 тисяч дітей Николаївщини»¹⁸.

Не обходилося без проблем. Особливо часто представники АРА фіксували зловживання на пунктах харчування. Це призводило до конфліктів місцевих працівників із американцями. Наприклад, 7 червня 1922 р. відбувся інцидент між завідувачем харчового пункту №1 у Николаєві І. Ланчковським та паном Штурманом. З'явившись на кухні, інспектор помітив на підлозі порожні банки з-під згущеного молока із його залишками на підлозі. Звинувативши в усьому завідувача, він намагався побити його та всіляко ображав на очах у персоналу кухні¹⁹. Незважаючи на певну правоту завідувача, його було звільнено з по-

сади.

21 липня 1922 р. на тому ж пункті трапився випадок крадіжки сала (жирів) хліборізом Пшеничним, котрий щодня вискоблював порожні бочонки з-під жиру. Назбиравши значну кількість, він намагався винести його з пункту харчування. Слідчий не повірив такому поясненню і наполягав, що сало було вкрадене. У результаті Пшеничного було звільнено з роботи.²⁰

Інший конфлікт трапився 7 червня 1922 р. на харчовальному пункті № 3 м. Николаєва. Після того як по картках було видано обіди, на пункті залишилася їжа для працівників. Представник АРА, що відвідував кухню, був цим обурений і став вимагати роздачі обідів дітям. Вчинивши обшук і знайшовши вечерю для сторожа, він вилив її в обличчя завідувачу пунктом Гольберту зі словами: «Ви жулик і працювати тут більше не будете». Потім вилити какао контролеру в обличчя зі словами: «Ви російські свині... тільки красти вмієте і більше нічого, у нас в Америці цього не буває»²¹.

Не завжди були хороші відносини і з офіційними представниками радянської влади. З моменту появи Американської Адміністрації допомоги у Николаєві за ними розпочався нагляд із боку відділу державного політичного управління (ДПУ)., Голова особливого відділу ДПУ в губернії Тимофеев зазначав: «...шпигунство не страшне, є наше

ДПУ, важливіше значення має допомога «АРА», оскільки симпатії до американців надто великі. За «АРА» населення зовсім не бачить «Допгола», констатує відсутність керівництва губернією. Необхідно спрямовувати агітацію у протилежний бік...». На засіданні губернського комітету ДПУ перед губернським виконкомом ставиться вимога добитися, аби робота з надання допомоги йшла від імені «Допгола». Це і сталося з пайками, які не видавалися в пунктах, відкритих «АРА»²².

Іншою формою діяльності АРА була доставка продуктових посилок. Ця схема була випробувана у Центральній Європі у 1920-1921 рр. Угода АРА з радянським урядом про посилки була підписана 19 жовтня 1921 р. Задум був таким: кожен за межами враженої голодом країни, бажаючи надати допомогу, купував продуктивний купон за 10 доларів в американському банку або в офісах АРА в Європі. Купон надсилався поштою через АРА в країну голоду, де АРА знаходила людину-одержувача, якому призначалася посилка. Одержувач відносив купон у найближчий склад АРА й обмінював його на продуктову посилку. Посилка складалася з 49 фунтів борошна, 25 ф. рису, 3 ф. чаю, 10 ф. жиру, 10 ф. цукру, 20 банок згущеного молока. У перерахуванні на кілограми, вага посилки становила приблизно 53 кг. Це були продукти найвищої якості, вони обходилися АРА в 6,5 доларів плюс 1 долар за перевезення й страховку. Різниця між собівартістю і продажною ціною йшла до фонду для харчування дітей. Згідно з підрахунками АРА, один типовий набір продуктової посилки забезпечував родину з 5 чол. харчуванням на тиждень.²³

Спочатку посилки для Николаївщини прибували через Одеську контору. У Николаєві контора з доставки посилок з'явилася на початку травня 1922 р. З цього приводу Николаївське відділення АРА зробило оголошення: «Американська Адміністрація Допомоги цим оголошує, що нею відкрито Николаївське відділення і що всі продуктивні посилки для населення міста Николаєва, що отримувалися раніше через Одеську контору, будуть тепер видаватися Николаївською конторою АРА... Усі особи, що повинні отримати продовольчі посилки будуть сповіщені через пошту»²⁴.

Який вигляд це мало для стороннього спостерігача, дає спогад одного одесита про тамтешню контору: «Біля закритих воріт завжди юрмився народ, що спостерігав за щасливцями, що виходили звідти із зашитими в парусину пакетами з написом «АРА». Іноді ворота розкривалися, звідти виїжджали величезні вантажівки. Тоді можна було побачити двір, завалений ящиками і тюками, й якихось спритних хлопців у зеленій уніформі»²⁵.

Критична фаза голоду залишилася позаду. Був зібраний гарний урожай, і, починаючи з 1 вересня 1922 р., АРА почала згортати свою активну діяльність в Україні. На Николаївщині відтоді припинялося годування дорослого населення, а кількість дітей, корих годували, зменшувалася на 50%²⁶. У подальшому їдальні АРА поступово переходили під контроль «Джойнту», Місії Нансена та Українського товариства Червоного Хреста, хоча станом на квітень 1923 р. АРА ще мала на Николаївщині 112 їдальень.

Таблиця 3

Розподіл раціонів по базах Николаївщини на квітень 1923 р.²⁷

№ п/п	Назва бази	К-ть кухонь	К-ть закр. закладів	К-сть лікарень	К-сть раціонів у кухні	К-сть раціонів у закр. закладах	К-сть раціонів у лікарнях	Усього раціонів на квітень
1	Николаїв	4	34	4	7479	2600	660	10739
2	Північний район Николаєва	33	5	1	7246	250	15	7511
3	Південний район Николаєва	22	8	-	7262	420	-	7682
4	Ново-Полтавська база	24	9	2	6840	768	45	7653
5	Очаківська база	16	5	-	3690	310	-	4000
6	Ново-Одеська база	13	6	2	3120	235	60	3415
Усього		112	67	9	35637	4683	780	41000

25 червня 1923 р. Миколаївський окружний комітет АРА було офіційно закрито²⁸. А 20 липня 1923 р., через два роки після драматичного звернення М. Горького про допомогу, був закритий центральний офіс місії в Москві.

У другій половині 1922 р. до АРА приєдналася інша благодійна організація, яка мала значні кошти та можливості, – Джойнт. Американський єврейський об'єднаний розподільний комітет, широко відомий як Джойнт, був заснований восени 1914 року, коли Генрі Моргенто, тодішній посол Сполучених Штатів у Туреччині, направив телеграму Луїсу Маршаллу та Якобу Шиффу із проханням надіслати 50000 доларів для порятунку від голоду євреїв Палестини, що перебувала тоді під турецьким пануванням²⁹.

Загальні інвестиції США в програму боротьби з голодом у СРСР 1921-1922 рр. обчислювалися в \$58 млн. Із них конгрес США виділив \$22 млн. 370 тис., вартість продуктів із резервних запасів склала \$10 млн.). У такий спосіб гроші, зібрані філантропічними організаціями, нараховували \$26 млн., з яких внесок Джойнта був найбільшим – \$8 млн.³⁰

Зрозуміло, що Джойнт висловив бажання сконцентрувати свої зусилля на території України, де в той час проживало 85% усього єврейства СРСР. 20 жовтня 1921 р. у Лондоні була підписана угода між АРА й Джойнтом щодо спільної роботи на території України. АРА була повністю солідарна з бажанням Джойнта полегшити страждання єврейства України. Спільна комісія Джойнта й АРА в січні 1922 р. відвідала Харків, Олександрівськ, Миколаїв, Єлисаветград, Одесу, Вінницю, Житомир і Київ. Було встановлено, що наближається продовольча катастрофа – особливо в Запорізькій, Катеринославській, Миколаївській і Одеській губерніях. Із 26 мільйонів людей, що проживають у 12 вражених голодом губерніях України, 2 мільйони (з них – 1 мільйон дітей) потребують термінової допомоги³¹.

Детальніші переговори про співробітництво у галузі подолання голоду в Україні між АРА та Джойнт розпочалися в США на початку 1922 року. Протягом лютого-березня 1922 р. у Нью-Йорку відбувся ряд конференцій між представниками Джойнту та Гувером, Рікардом і Бейкером, які представляли АРА. Сторони дійшли згоди, що Джойнт буде діяти як складова частина Російського осередку

АРА і лише на території України. Після підписання договорів єврейський розподільчий комітет мав перетворитися на абсолютно самостійну організацію, що діяла в Україні³².

28 березня 1922 р. Джойнт і АРА підписали угоду про програму харчування дітей в Україні. Згідно з документом, Джойнт як частина АРА брав на себе всі витрати, пов'язані з поставками продуктів. Програма передбачала кілька етапів. Починаючи з 15 травня, 100 тисяч дітей мали почати одержувати їжу в їдальнях Джойнта, до 15 червня їх число повинно було досягти 300 тисяч. 800 тисяч було визначено на середину липня й із цією кількістю підопічних передбачалося працювати до 15 вересня. Продовження програми повністю залежало від подальшого бажання і можливостей Джойнта. Сферою діяльності цієї операції Джойнта визначався Південь України й Крим, а також великі міста центральної частини України.

Джойнт зобов'язався виділити на організацію харчування дітей \$1,5 млн. Обидві сторони підтвердили, що Джойнт буде рятувати від голоду дітей України згідно з угодою між АРА й урядом України. У ній відзначалося: благодійний розподіл повинен проводитися безвідносно до расового, національного або політичного статусу, згідно з установками АРА працювати в місцях особливого нестатку³³. Головними організаторами були призначені полковник Вільям Гров (від АРА) та доктор Борис Боген (Джойнт). Вони негайно виїхали до України. Програма для дітей почалася на початку квітня.

Незважаючи на безліч проблем – швидкість створення інфраструктури, контроль над якістю продуктів, набір співробітників і перекладачів, медичний огляд дітей, добір і підготовка приміщень, ремонт кухонь, організація охорони продуктів і палива, створення складів – до середини липня Джойнт уже годував понад 800 тисяч дітей України щодня. Інструкція Джойнта відзначала, що не повинно виявитися жодних технічних обставин, які б не дозволили нагодувати голодної людини якнайшвидше.

Але, за твердженням Х. Фішера, який працював представником АРА, цей план Джойнтом не було виконано і помітної допомоги голодуючим у першій половині 1922 р. надано не було. З огляду на це 14 серпня 1922 р. між АРА і Джойнт було підписано новий договір.

Ним чітко обмежувалася географія діяльності Джойнт (Україна та Білорусія), встановлювалися розміри дотацій за умови роботи під наглядом АРА³⁴.

На Миколаївщині організація «Джойнт» почала діяти з жовтня 1922 р. Про це у своєму листі до Л. Штрауса відзначав Уповноважений по Україні Борис Боген: «У Миколаєві ми тепер маємо діючий будинок для старих і кухню для дорослих. Наш внесок у ці заклади – тільки в продовольстві, яке складає 60 пакунків на місяць... Крім того, ми підтримуємо різні установи в єврейських колоніях, кількість яких на території Миколаївщини сягає 15 (Боген мав на увазі Миколаївську губернію, до складу якої входила частина Херсонщини та Кіровоградщини. – авт.).

Через зиму, що настає, є велика потреба палива всюди, але в Миколаївській губернії – абсолютна розруха. Я тому асигнував 40 мільярдів рублів для палива, і також 5 мільярдів рублів для негайного незначного ремонту, який буде необхідний, щоб зробити установи придатними для житла протягом зими»³⁵. На чолі Миколаївського відділення було поставлено доктора А. С. Фельдбаума, який керував «Джойнтом» на Миколаївщині до закриття філії в жовтні 1923 р.

Треба відзначити, що станом на грудень 1922 р. асигнування для харчування по Миколаївщині сягали 50000 рублів, з яких на Миколаївський повіт відпускалося 17000³⁶. Станом на початок 1923 р. організацією було роздано (разом із АРА) 15395 посилок³⁷.

Серед інших програм, що реалізовували «Джойнт», були:

а) *кооперація з АРА в галузі медичного обслуговування населення*. Україна відчувала крайню потребу в медико-санітарному обслуговуванні. Було необхідно відновити або відкрити лазні, налагодити або поліпшити систему водопостачання. Санітарний стан міст був жахливим. Щомісяця Миколаївське відділення витрачало на ці потреби до 150 доларів США, що являло собою досить значну на той час суму. Наприклад, у серпні 1923 р. організація надала допомогу Першій радянській лікарні Миколаєва у розмірі 33 червонців (еквівалент 150\$)³⁸;

б) *опіка дитячих будинків*. Підтримка дитячих установ складала особливу частину турбот Джойнта. 200 тисяч сиріт в Україні потребували житла, харчування, одягу й освіти. До

харчування, що діти одержували від АРА, Джойнт виділив великі суми на додаткове харчування, паливо й ін. необхідні для нормального функціонування речі.

Близько 30 тисяч дітей у різних установах одержували додаткову допомогу. Більшість із них були євреями. Джойнт трансформував підопічні дитячі будинки в чисті, затишні, із системою сучасного опалення. Діти одержали взуття, нижню білизну, верхній одяг. Завдяки зусиллям АРА й Джойнта діти незабаром набрали нормальну вагу, відновили здоров'я. Так на Миколаївщині станом на серпень 1923 р. Джойнт витратив 100 доларів на дитячу їдальню для єврейських дітей, до того 50 доларів на додаткове харчування у дитячому будинку м. Миколаєва (200 дітей), утримував два дитячих будинки у Ново-Полтавці та Калинівці (90 дітей);³⁹

в) *розподіл одягу й взуття*. Представники Джойнта в Україні інформували Нью-Йорк, що необхідність у теплому одязі була вкрай високою і, якщо одяг не надійде вчасно, сотні тисяч людей загинуть від холоду взимку 1922-1923 рр. Уже в травні 1922 р. велика партія одягу й взуття була поставлена з Нью-Йорка. Крім того, була закуплена велика партія сировини, укладено договори з кооперативними організаціями на Україні: Джойнт розплачувався з кооператорами за роботу продуктивними наборами, вони ж, у свою чергу, шили такий необхідний одяг. До грудня 1922 р. 70 тисяч людей в Україні були одягнені завдяки допомозі Джойнта. Так, у серпні 1923 р. Миколаївське відділення «Джойнт» закупило взуття для будинку престарілих на 50 доларів⁴⁰;

г) *купівля і розподіл палива*. Не менш важливим завданням стало і забезпечення паливом до зими 1922-1923 рр. Джойнт виділив для цього 200 тисяч доларів. Звіти представників Джойнта показують: 1600 вагонів вугілля було розподілено по дитячих будинках, госпіталях, будинках престарілих, серед нужденних. Вугілля закупалося в Донбасі, вартість його була на 40% нижчою від імпортного і доставка здійснювалася набагато швидше. 20 тисяч доларів було витрачено на закупівлю дров для установ, де можна було опалювати деревом. Наприклад, після перенесення головного офісу «Джойнт» до Одеси і закриття Миколаївського відділення організації в жовтні 1923 р.⁴¹ на його складах залишилося близько 6 тисяч пудів кам'яного вугілля.

Голова Миколаївського відділення А. С. Фельдаум люб'язно передав його Миколаївській Окружній Комісії Допомоги Дітям для дитячих закладів⁴².

Але основним видом діяльності Єврейського Розподільчого Комітету з самого початку його діяльності в Україні стала підтримка єврейських сільськогосподарських колоній, 15 з яких знаходилися на території Миколаївської губернії. За сучасним територіальним поділом у Миколаївській області діяло 7 старих колоній: Добра (нині – с. Добре Баштанського району), Великий Нагартав і Малий Нагартав (сmt. Березнегувате Березнегуватського району), Ефінгар (Плюшевка Баштанського району), Ново-Полтавка (Ново-Полтавка Ново-Бугського району), Мала Романівка і Велика Романівка (Романівка Березнегуватського району). Крім того, завдяки «Джойнту» було створено ряд нових колоній у сучасному Снігурівському районі, які належали до Калініндорфського національного району: Ерштмай (Першотравневе), Постишева (Виноградне), Найдорф (Трудолюбівка), Розена, Найгейм (Червона Зірка), Молотовка, або Калінінфельд (Червоний промінь), Фрайланд (Куйбишево).

«Джойнт» вважав вірно: продуктова допомога доцільна настільки, наскільки дає можливість врятувати від біди. Але вона не дає гарантій, що фактори, які призвели до голоду, не повторяться. Комітет сприяв відновленню сільського господарства, організації підсобних промислів, культивуванню нових сільськогосподарських культур та продуктивних порід домашньої худоби.

Під керівництвом «Джойнт» в сільськогосподарських товариствах були відкриті нові види робіт, скажімо, переробка молока на сир. За це швидко й охоче взялися артлі в селах Ново-Полтавка, Новогорівка, Новоіванівка та інших. Близько десятка артилей було забезпечено механічним сільськогосподарським реманентом.

Лише за рік (листопад 1922 – листопад 1923 рр.) «Джойнт» асигнував у розвиток сільського господарства 1,5 млн. доларів. Вони переважно були направлені на дитячі будинки, професійно-технічні школи, сільськогосподарські школи й курси, забезпечення населення сільськогосподарським інвентарем і сортовим насінням. Американський комітет «Джойнт» надавав агрономічну допомогу 10 тисячам селянських господарств у 29

єврейських та 27 українських селах⁴³. Кошти Джойнта витрачалися на селекційні справи, розширення землевпорядних робіт та садіння виноградників. Наприклад, у 1924 році через «Джойнт» були отримані саджанці французького продуктивного винограду, висадженого поблизу Ново-Полтавки⁴⁴.

Завдяки позикам та допомозі «Джойнту» єврейські колонії Миколаївщини перетворилися на процвітаючі господарства країни. Ось декілька слів про колонію Ново-Полтавка.

Сільськогосподарське кооперативне товариство «Змичка», в якому на кінець 1928 р. було 883 пайовики, займалося заготовкою зерна і продажем своїм членам промислових товарів і лісоматеріалів. Крім того, діяло кредитно-кооперативне товариство, 565 членів якого мали можливість продавати зерно, купувати насіння, сільгоспмашини, лісоматеріали і метал. Товариство володіло сироварним цехом, де виготовлявся голландський сир високої якості. З 1924 року працювало садовиноградне товариство «Най вег» (Новий шлях). Воно поставляло свої 190 членам саджанці, реманент, мінеральні добрива і засоби хімізації для обробки 250 десятин виноградників.

У 1923 році відкрили дитячі ясла і лікарняну амбулаторію, а в 1928 році лікарню й аптеку, діяв ветеринарний пункт. У тому ж році відкрилася трудова школа, де вчилася 283 учня, працювали три лікнепи і музична школа. Культурно-освітня робота зосереджувалася у комсомольському клубі. Читалися лекції, проводилися збори, працювали гуртки, особливо агрохімічний.

У 1923 році на кошти Єврейського товариства ремісничої праці (ТРП) у Ново-Полтавці була відновлена сільськогосподарська школа, якій під час громадянської війни було нанесено серйозну шкоду. Придбали обладнання та 239 томів книг у бібліотеку, відремонтували будівлі, завели 7 корів і 36 коней, обладнали хімічну, біологічну, зоологічну і мікробіологічну лабораторії, побудували два будинки для педагогів і гуртожиток. У 1920-і роки школа перетворилася на центр підготовки агрономів і зоотехніків переважно для колективних господарств Миколаївської і Херсонської округ. У 1929 році школа стала Ново-Полтавським єврейським сільськогосподарським інститутом. В 1934 році інститут перевели до Одеси, а в Ново-Полтавці продовжував діяти єврейський сільсько-

господарський технікум.

Таким чином, під час голоду 1922-1923 років завдяки Єврейському розподільчому комітету «Джойнт» було врятовано багато життів, відновлено господарський комплекс єврейських колоній тощо.

Крім вказаних вище організацій відчутну допомогу надавала Місія Фритьофа Нансена. Після того, як АРА 20 серпня 1921 р. підписала договір з радянським урядом у Ризі, Нансену через тиждень вдалося підписати свій варіант договору в Москві. «Місія Нансена», як умовно почали називати новостворену організацію, представляла різні політичні й гуманітарні товариства, включаючи національні товариства Червоного Хреста⁴⁵. Загалом до «Місії Нансена» приєдналося 15 організацій: Комітет Нансена в Амстердамі, Швейцарський, Шведський, Голландський, Датський, Норвезький і Німецький Червоні Хрести, Швейцарський та Італійський комітети допомоги дітям, Універсальна єврейська конференція допомоги, Європейська допомога студентам, Товариство адвентистів Сьомого дня, Сербсько-хорватсько-словенський комітет, Чехословацька місія допомоги, Товариство допомоги дітям Голландського Червоного Хреста⁴⁶.

У грудні 1921 – січні 1922 рр. Х. Раковський підписав угоду з Ф. Нансеном про допомогу в Україну. А вже у червні 1922 р. на території Миколаївської губернії починають активну діяльність організації, що входили до «Місії Нансена» під егідою Українського Червоного Хреста⁴⁷. Останнє було обумовлене угодою між доктором Нансеном (в особі капітана Квіслінга) та Українським товариством Червоного Хреста (в особі доктора Златковського), а згодом – додатковою угодою між Нансеном та УСРР від 11 червня 1922 р. Згідно з цими документами Українхрест надавав свій місцевий апарат у розпорядження організації Нансена, у т. ч. персонал, якому він надавав платню, а вже продовольство надходило від Місії Нансена⁴⁸.

Улітку 1922 р. радянський уряд поспішив оголосити світові про перемогу над голодом і перспективи гарного врожаю. Офіційний оптимізм був обумовлений прагненням зробити враження на суспільну думку Заходу. Радянський уряд потребував залучення іноземного капіталу і розвитку зовнішньої

торгівлі. Але навіть лояльно налаштований Нансен заявив 20 липня 1922 р. про катастрофу із урожаєм – 11 днів через по тому, як Правда проголосила про перемогу над голодом. Хоча пік голоду минув і був зібраний непоганий урожай, ще залишалося нагодувати 4 млн. дітей та 1 млн. дорослих.

Для організації допомоги голодуючим Миколаївщини була сформована область, що складалася з Одеської та Миколаївської губерній, на чолі з Представником Місії Допомоги Нансена. На чолі Миколаївського відділення (офіційна посада – *Уповноважений Міжнародної Комісії професора Нансена по боротьбі з голодом в Миколаївській губернії*) було призначено доктора Г. П. Плотіцина, який був головою Миколаївського відділення УЧХ. Але 2 жовтня 1922 р. доктора Плотіцина було звільнено і призначено фахівця з Одеси – доктора З. Р. Барга⁴⁹.

У другій половині червня 1922 р. Місії Нансена з великими труднощами вдалося організувати лише один харчувальний пункт при Трудовій школі №4⁵⁰. Попри початкові труднощі, кількість харчувальних пунктів на Миколаївщині почала швидко зростати. Це було пов'язано не лише з налагодженням роботи Місії, а й із приєднанням до роботи відділення інших організацій при «Місії Нансена». Наприклад, у серпні 1922 р. широку роботу розгорнула «Міжнародна Ліга Допомоги Дітям» (на її чолі в Україні стояв доктор Адлер), що працювала на гроші «Всесвітньої єврейської конференції допомоги».

29 липня Уповноважений для України Міжнародного союзу допомоги дітям (МСДД) і Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Женеві Жорж Дессон повідомляв українське керівництво: «У найближчий час у Миколаєві відчиняється ідальня МСДД... Прошу Вашого розпорядження відносно обладнання приміщення для ідальні і надання сприяння патронажу ідальні... Директор ідалень д-р Адлер у найближчий час відвідає Миколаїв для відкриття ідальні»⁵¹. Але фактично, першу ідальню цієї організації вдалося відкрити лише у кінці серпня⁵². Основним контингентом нансенівських ідалень були діти (60%)⁵³. Отримували миколаївці й посилки від Місії Нансена.

Загалом поміч «Місії Нансена» Миколаївщині була вагомою, хоча й значно поступали-

Допомога «Місії Нансена» Миколаївщині у жовтні-грудні 1922 року.⁵⁴

Таблиця 4

Місяці	Обіди				Пайки
	«Місія Нансена»		«Міжнародний Союз Допомоги Дітям»		
	Кількість ідалень	Кількість обідів	Кількість ідалень	Кількість обідів	
Жовтень	1	500	2	1000	15000
Листопад	1	500	2	1000	15000
Грудень	1	500	2	1000	15000

ся підтримці «АРА».

«Місія Нансена» надала українському народові відчутну допомогу в подоланні наслідків голоду. У січні 1923 р. Ф. Нансен прибув до Харкова для переговорів з урядом України у зв'язку зі змінами роду діяльності місії. «Нансен приїхав до нас у той момент, коли боротьба з голодом перейшла на новий, складний шлях не лише врятування життя голодуючого, а й відбудови його господарства. Він і тут виявив вищу чуйність, прибувши до нас із своїми планами відбудовної діяльності та пропозиціями участі в організації заходів боротьби з наслідками голоду», – заявив тоді голова ВУЦВК Г. І. Петровський⁵⁵.

Для Миколаївщини характер діяльності «Місії Нансена» практично не змінився до середини 1923 року, коли було згорнуто роботу даної організації в регіоні.

Таким чином, на основі першоджерел можна стверджувати, що протягом квітня-травня 1922 р. свою діяльність у губернії ефективно розгорнули міжнародні організації Американська Адміністрація Допомоги, «Місія Нан-

сена», Міжнародна ліга допомоги дітям, Американський об'єднаний єврейський розподільчий комітет «Джойнт» та низка інших.

Їхнім головним завданням була допомога голодуючим у регіоні, котрі потерпали від голоду, епідемій і помиралі. Найбільших успіхів у цьому досягла Американська Адміністрація Допомоги (АРА), яка годувала в кінці 1922 р. на Миколаївщині близько 80% голодуючого населення. Завдяки комплексній допомозі міжнародних організацій вдалося врятувати від голодної смерті сотні тисяч тамтешніх мешканців. А «Місія Нансена» та «Джойнт» допомогли відродити сільське господарство. Вони надали матеріальну допомогу кінями, тракторами, реманентом, посівними матеріалами тощо. Поділилися й організаторським досвідом передових технологій Заходу. Саме це вивело єврейські колонії регіону на перші місця із врожайності, соціального та культурного розвитку порівняно з приватними та колективними господарствами українського селянства.

Джерела та література

1. Політична історія України / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С.251.
2. Documents of Soviet-American Relations / Ed. by Harold J. Goldberg. Vol. 1. Intervention, Famine Relief, International Affairs. 1917-1933. – Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1993. – P.199.
3. Weissman B. M. Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921-1923. – Stanford: Hoover Institution Press, 1974. – P.66.
4. Документи внешней политики СССР. – Т.IV. – М.: Госполитиздат, 1960. – С.281-286; Weissman B. M. Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921-1923. – P.65-66.
5. Fisher H. H. Famine in Soviet Russia, 1919-1923: the operations of the American Relief Administration. – N.-Y.: The Macmillan Company, 1927. – P.246.
6. Golder F. A., Hutchinson L. On the Trail of the Russian Famine. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1927. – P.118-119.

7. Fisher H. H. Famine in Soviet Russia... – P.528-531.
8. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.Р-608, оп.1, спр.2, арк.1, 7.
9. Красный Николаев. – 1922. – 20 мая (№413).
10. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.6, арк.12.
11. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.5, арк.37.
12. Ліньов А. А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. // Щотижня (Миколаїв). – 2003. – 14 травня (№20). – С.6-7.
13. Ліньов А. А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. // Наукові дослідження в контексті історичних проблем: Збірник наукових праць. – Миколаїв-Одеса, 2003. – Т.1: Історія та українознавство. – С.159.
14. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.15.
15. Там само, спр.1, арк.27.
16. Там само, арк.71.
17. Там само, спр.28, арк.5-6.
18. Тригуб О., Дудар Л. Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр.) // Емінак. Науковий щоквартальник. – 2007. – №2(2). – С.108.
19. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.17, арк.18-18-зв.
20. Там само, арк.61-61-зв.
21. Там само, спр.18, арк.28-28-зв.
22. Ліньов А. А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. // Щотижня (Миколаїв). – 2003. – 14 травня (№ 20). – С.6-7.
23. Латыпов Р. Помощь АРА Советской России в период «великого голода» 1921-1923 гг. // Научно-культурологический журнал. – 2006. – №1 [123] – Режим доступа: <http://www.relga.ru>
24. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.19, арк.2.
25. Цит. за: «Одессика» – Режим доступа: <http://odessa.club.com.ua/slovar/s003.html>
26. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.19, арк.202.
27. Там само, спр.21, арк.5.
28. Fisher H. H. Famine in Soviet Russia... – P.395.
29. «Джойнт» – Американский еврейский распределительный комитет – Режим доступа: www.hesed.lviv.ua
30. Мицель М. Участие Американского еврейского распределительного комитета в борьбе с голодом на Украине в 1922-1923 гг. // Збірник наукових праць: Єврейська історія та культура кінця XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2002/Conf13-02htm>
31. Там само.
32. Fisher H. H. Famine in Soviet Russia... – P.253-254.
33. The American Jewish Joint Distribution Committee in Russia. – New York, 1924. – P.19.
34. Fisher H. H. Famine in Soviet Russia... – P.254.
35. B. D. Bogen's letter to Mr. Lewis Strauss, Moscow, Oct. 9, 1922. // Joint Distribution Committee, New York Archives, Record Group 1921-1932, File 501.
36. Present allocations for feeding. Nikolaev district. Dec. 21, 1922. // Joint Distribution Committee, New York Archives, Record Group 1921-1932, File 501.
37. Ліньов А. А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. // Щотижня (Миколаїв). – 2003. – 14 травня (№20). – С.6-7.
38. Letter to JDC about \$500 for Nicolaiev Relief, August 16th, 1923. // Joint Distribution Committee, New York Archives, Record Group 1921-1932, File 501.
39. Там само.
40. Там само.
41. ДАМО, ф.Р-608, оп.1, спр.22, арк.12.
42. Там само, арк.27, 37.
43. Мовчан О. М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. // Український історичний журнал. – 1989. – №10. – С.83.
44. Ліньов А. А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. // Щотижня (Миколаїв). – 2003. – 14 травня (№20). – С.6-7.
45. Латыпов Р. А. Вказ. праця.
46. Мовчан О. М. Вказ. праця. – С.79.
47. Крикалова И. В. Благородная миссия (помощь международных организаций голодающей Николаевщине в 1921-1923 гг.) // Державний архів Миколаївської області – Режим доступу: <http://mk.archives.gov.ua/public/>
48. ДАМО, ф.Р-611, оп.1, спр.2, арк.5.
49. Там само, ф.Р-17, оп.1, спр.1, арк.41, 79; спр.8, арк.151.
50. Там само, спр.2, арк.15.

51. Там само, арк.27.
 52. Там само, арк.29-29-зв.
 53. Там само, арк.18.
 54. Ліньов А. А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. // Наукові дослідження в контексті історичних проблем: Збірник наукових праць. – Миколаїв-Одеса, 2003. – Т.1: Історія та українознавство. – С.160.
 55. Цит. за: Мовчан О. М. Вказ. праця. – С.82.

Тимур Михайловский

Деятельность международных организаций на Николаевщине в 20-х гг. XX в.

Статья раскрывает деятельность международных благотворительных организаций (АРА, Джойнт, Миссия Нансена и проч.) на территории Николаевщины в 1920-х годах. Выясняется их роль в борьбе с голодом 1921-1923 гг., развитии еврейских национальных районов и т.д.

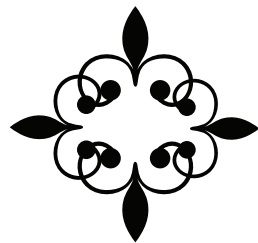
Ключевые слова: АРА, Миссия Нансена, «Джойнт», международные организации, голод 1921-1923 гг., помощь голодающим, еврейская колонизация, Николаевщина.

Tymur Myhailovsky

International organizations activities in Mykolayiv region in the 20-ies of twentieth century

The article reveals the activities of international charitable organizations (ARA, Joint, Nansen's Mission and others) on the territory of Mykolayiv region in 1920. Their role in the struggle against famine in 1921-1923., the development of Jewish national regions is elucidated.

Keywords: ARA, Nansen's Mission, Joint, international organizations, 1921-1923-ies famine, famine relief, the Jewish colonization, Mykolayiv region.

УДК 94 (477.86)«46/47»:304:314.42

Ігор Андрухів (м. Івано-Франківськ)

ГОЛОД 1946–1947 РР. У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (НА МАТЕРІАЛАХ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглядаються причини голоду 1946–1947 рр. на території західних областей УРСР, зокрема в Станіславській області, його вплив на процес ліквідації збройного підпілля, проведення колективізації та на демографічну ситуацію в регіоні.

Ключові слова: голод 1946–1947 рр., західні області, Станіславська область.

У минулому столітті Україні, як жодній іншій державі Європи, довелося пережити чимало випробувань революціями, війнами, голодоморами. Одним із них був повоєнний голод 1946–1947 рр. Серед науковців, у роботах яких розглядалися окремі аспекти цієї проблеми, слід відзначити І. Біласа, О. Веселову, К. Горбунова, В. Калініченко, В. Сергійчука¹ та ін., окремі збірники документів та матеріалів конференцій². Однак попри серйозну наукову роботу, голод 1946–1947 рр. й надалі залишається дискусійною темою щодо його причин та наслідків. У даній дискусії проглядаються два підходи. Прихильники першого висвітлюють голод як «штучний, спрямований на знищення українського народу», прирівнюючи його за масштабами жертв ледь не до Голодомору 1932–1933 років. Водночас представники другого, теж вважаючи його штучним, детальніше висвітлюють наслідки голоду в окремо взятих областях центрального, східного та південного регіонів України.

Майже всі науковці стверджують, що відсоток летальних випадків від голоду в західних областях був незначним. Природно виникає запитання: якщо голод був «штучним» і «спрямований на знищення українського народу», то чому в західних областях, де активно діяло збройне підпілля ОУН та УПА, летальних випадків було так мало? Відомо також, що на час голоду в західних областях колгоспів була незначна кількість. І, якщо в 1946–1947 рр. голод як «метод насильницької колективізації» теж застосовувався до селян-одноосібників, як і в 1932–1933 рр., чому колгоспів наприкінці 1947 р. не стало більше? А якщо голод використувався як «метод ліквідації залишків» націоналістичного підпілля, то чому цей рух ще тривав аж до середини 50-х рр.?

Таким чином, актуальність проблеми зумовлена недостатнім висвітленням голоду 1946–1947 рр. у західних областях УРСР. Відповідно метою статті є об'єктивний аналіз причин голоду та його наслідків на території західних областей УРСР. Зокрема, на прикладі Станіславської (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківської) області, яка була найбільш вражена засухою і де активно діяли збройні формування ОУН-УПА.

Головну увагу зосереджено на вирішенні таких завдань: аналізі причин виникнення голоду; його впливі на процес ліквідації збройного підпілля, проведенні колективізації та на демографічній ситуації в регіоні.

Причини повоєнного голоду на території окремих регіонів України, перш за все, були зумовлені руйнівними наслідками війни. Як відомо, майно десятків тисяч колгоспів і радгоспів, МТС, яке не встигли евакуювати на схід, було або знищене, або розграбоване нацистськими окупантами.

Наслідки війни позначилися й на трудових ресурсах села. Значна частина працездатного населення була призвана до лав ряди Червоної армії на початковому та завершальному етапі війни, евакуйована на схід, загинула під час бойових дій та каральних акцій гітлерівських окупантів, насильно вивезена на каторжні роботи до Німеччини. А в західних областях чимало осіб працездатного віку влилося в ряди ОУН та УПА. Відповідно після визволення території України в селах основною робочою силою залишалися жінки, неповнолітні, особи похилого віку та інваліди.

На визволених територіях значно скоротилися площі, придатні для землеробства, – вони були всіяні мінами, снарядами тощо. А відсутність передових агрономічних технологій, техніки не давали можливості на менших площах зібрати більший урожай.